

Розділ перший. РЕЛІГІЯ В ЇЇ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТАХ

1.1 Оксана ГОРКУША. СУСПІЛЬНІ ЗАПИТИ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ВІРОПОВЧАЛЬНОГО ЕЛЕМЕНТУ РЕЛІГІЙНОЇ СИСТЕМИ

У сучасному світі з надзвичайною силою актуалізувались такі релігійні функції, як аксіологічна, морально-регулятивна, світоглядно-компенсаторна. В процесі послідовної секуляризації вплив релігії на людські спільноти та їхній спосіб світосприйняття, світорозуміння та життєдіяльність суттєво зменшився. Поступова диференціація форм суспільної свідомості призвела до того, що релігії в її варіатизованих різними конфесіями й традиціями виявах, лишився для опіки сегмент морально-духовного впливу на людство. І така ситуація вважалась виправданою і доцільною, особливо зважаючи на ту шкоду, яку приносили людським спільнотам спроби надати релігійної легітимізації суто політичним рішенням конкретних окремих суб'єктів політики. Зловживання релігією для прикриття приватних економічних чи політичних інтересів призводили до негативних наслідків в суспільній дійсності, а іноді й до війн та екстремізму. Однак з початком XXI сторіччя та подією дискредитацією сучасних світських ціннісно невмотивованих регулятивних форм організації суспільної дійсності, стає очевидним, що релігії не вичерпали свого суспільно-регулятивного потенціалу.

Крім того, й кількісне накопичення наукового знання людства про оточуючий світ насправді не дає можливості людині вирішити головну пізнавальну проблему – зрозуміти себе, своє життя, світ загалом, знайти свій сенс. Гуманітаристика спродукувала величезну кількість концепцій щодо цих проблем, однак не виробила критеріїв їх істинності. Стало очевидним, що багато знання й накопичення великого масиву інформації про світ природний та людський, як і розробка щораз ефективніших технологій перетворення дійсності та методологій керування суспільними процесами, не роблять людину ані щасливішою, ані відповідальнішою. Ті самі наукомісткі сучасні технології, зрештою, здатні як служити на користь людству, так і спричинити незворотну шкоду. Та й саме поняття “користі” релятивізується залежно від специфічної точки зору конкретного суб'єкта інтересів.

Враховуючи те, що такі “суб'єкти інтересів” перебувають у системі нашого світу і формулюють свій приватний інтерес, часто наперекір приватним інтересам інших, зрозуміло, що досягти якогось конвенційного порозуміння важко, адже хтось, хто має можливість застерегти власний приватний інтерес, спробує це зробити із застосуванням усіх доступних засобів і технологій, нехтуючи при цьому інтересами інших. Уявлення про “загальний інтерес” чи “конвенційно встановлені всіма визнані й дотримувані норми поведінки” є утопічним й маніпулятивним. І якщо не спиратись у своїх міркуваннях на якусь певну гіпотетичну точку зору універсального чи абсолютного суб'єкта інтересів (скажімо, трансцендентного Бога) щодо світу й людини, то важко наворотити

вихованих в утилітарному прагматизмі сучасників до відповідальної соціальної, політичної, економічної, екологічної діяльності, бо ж вони вважатимуть саме свій окремий приватний інтерес пріоритетним. Відповідальна ж діяльність передбачає відповідальну свідомість. Відповідальна свідомість продукується такою світоглядною диспозицією, де суб'єкт самоусвідомлення не лише ідентифікує себе щодо інших, але й щомиті відповідає перед цими іншими за кожну свою дію (узгоджує мету та методи, звітується). Найвдалішим "Іншим", перед яким щомиті звітується окремий суб'єкт самосвідомості, очевидно є Бог.

Для прикладу, екологічна свідомість може мати два джерела: самозвітність особи перед природою, світом, всесвітом (секулярне – внутрішньо системний або системний суб'єкт інтересів, темпорально й локально обмежений) чи звітність особи перед Творцем світу за його збереження (сакральне – трансцендентний суб'єкт інтересів, відповідальність людини за наслідки життєдіяльності набуває позатемпорального й позалокального виміру). Подібним чином ми можемо говорити про два джерела відповідальності і щодо економічної, політичної, правової, соціальної самосвідомості. Очевидно, що в першому випадку суб'єкт свідомості обмежує свою відповідальність конкретизованим історично та географічно контекстом. Це – світоглядно визначені онтологічні параметри його життя. В такому разі свій утилітаристськи-прагматичний підхід до оточуючого він корегує й дозує, бо розуміє, що сам залежить від оточуючого і споживаючи його бездумно чи неефективно втрачає власні перспективи на майбутнє. Тут можна говорити про регулятивні механізми утилітаристсько-прагматичного підходу, що методологічно впливають з раціональних процедур розрахунку можливих ризиків й позитивних перспектив. У другому випадку відчуття співпричетності до творця чи джерела світу (діалогічної, енергетичної) робить суб'єкта свідомості відповідальним не тому, що він як частина чи елемент системи залежить від її виживання, а з метою збереження та примноження самого життя. Тобто відповідальність перевищує горизонт очікувань й життєвого контексту людини. Цей підхід спирається на понад раціональні процедури.

У цьому ж напрямку варто нагадати, що утилітарний прагматизм, регульований формальними процедурами та регламентований раціональною доцільністю, що визначав економічні, політичні, правові, суспільні й господарські форми розвитку людства протягом минулого сторіччя, виявився неспроможним стримати волюнтаристсько-егоцентричні прагнення окремих суб'єктів, які отримали доступ до владних та фінансових ресурсів. Неспроможним саме тому, що розраховував раціональними процедурами приборкати дораціональний вольовий потяг егоцентричного суб'єкта до задоволення своїх інтересів за рахунок інших. Натомість релігійний світогляд накладає обмеження на волюнтаристсько-егоцентричні нахили окремих суб'єктів, адже ставить їх у диспозицію залежності від значнішого суб'єкта – Творця чи джерела світу – нераціонально, через віру в Бога.

З іншого боку і постмодерн, що необачливо урівняв в правах будь-які дискурси й наративи, завдяки інформаційній добі помножив розгубленість

людини як суб'єкта самосвідомості. З'явилась потреба не просто вибирати з пропонованої безлічі альтернативних дискурсів та наративів той, що відповідає ситуативним потребам людини, але необхідність для суб'єкта самосвідомості відшукати нові чи оновити традиційні критерії розрізнення дискурсів та наративів на адекватні й фальсифікаційні. Особливо з урахуванням того, що свідомою особистістю хоче не належності до привабливого симулякру, а справжнього життя, у якому має можливість реалізувати й актуалізувати себе як діяльну живу персону. Релігійний досвід Божої присутності, конфесійно артикульований, що фіксується свідомістю віруючого, може бути таким критерієм, який допомагає вирізнити дійсність від її імітації (відрізнити життя від його штучно створеного інформаційними технологіями симулякру).

Простіше кажучи, релігія сьогодні знову стала потрібна людині у зв'язку з втратою справжнього сенсу життя та відчуття персональної відповідальності за життєдіяльність, що була спровокована з одного боку: 1) заспокоєнням від віри у всесильність раціональних регулятивних механізмів налагодження суспільного співжиття створити постійну зону комфорту для всіх; 2) нівеляцією критеріїв розрізнення різних дискурсів та наративів в ситуації їх кількісного накопичення й довільного використання для приспання суб'єктивної свідомості у штучно створеному симулякрі зони комфорту, що підміняє дійсність й відволікає суб'єкта від свідомої діяльності. Ця проблема на глобальному рівні проявляється у кризі сучасної глобальної політичної та економічної систем, в її неготовності протистояти волонтаристським зловживанням окремих суб'єктів, які нехтують загальновстановленими конвенційно визначеними правилами поведінки, ведення бізнесу, налагодження економіки, суспільних норм, права, політичних й дипломатичних процедур, зокрема й збройно-агресивним виявам такого нехтування як тероризм, екстремізм та війна задля перерозподілу земних ресурсів та перекроювання ігрового поля глобальної політично-економічної системи.

Відтак суспільні запити на релігійні віроповчальні роз'яснення сьогодні пов'язані із необхідністю дати людині сенс особистого життя та ціннісно вмотивувати її до відповідальної життєдіяльності на різних рівнях буття. Однак, зрозуміло, що традиційно сформульовані віроповчання, узгоджені з онтологічними, екзистенційними, гносеологічними, аксіологічними, методологічними, історіографічними параметрами суспільного контексту їхнього формулювання, потребують трансформації у змінених інформаційно-контекстуальних умовах. Людина хоче отримувати відповіді на свої межові питання зрозумілою їй мовою і згідно з тими життєвими обставинами, у яких вона перебуває безпосередньо. Людині потрібні відповіді на конкретні проблеми, з якими вона стикається у своєму повсякденні.

Крім того, віровчення сьогодні потрібне не як спосіб легітимізації тієї чи іншої політичної, економічної, господарської чи іншої діяльності колективів, а як персональний засіб вмотивування вільної особистості до відповідальної життєдіяльності. Тобто, віроповчання не має бути збіркою чітко сформульованих догм, норм і приписів, що визначають зовнішнім чином

людську поведінку й фіксують жорсткі параметри світосприйняття, а навпаки – поставати ефективним засобом ціннісно-вмотивованій особистості віруючого зорієнтуватись в конкретній життєвій ситуації для того, щоб вільно діяти, зважаючи на її персональну відповідальність перед Господом.

Загалом сучасний персоналізм, що заохочує відповідальну свідому особистість до взаємодії з іншими відповідальними свідомими особистостями, є тим потужним засобом, завдяки якому з'являється перспектива у сучасному світі подолати соціальну безвідповідальність, апатію, ентропію, до яких спричинив утилітарний прагматизм й маніпулятивно-інформаційні технології керування суспільними процесами. Релігія має унікальний засіб для того, щоб бездіяльного бездумного споживача матеріальної та інформаційної продукції вирвати з тенет системної залежності – зробити особистість відповідальним перед Господом діячем у світі. Однак для цього релігія й сама повинна відмовитись від ролі засобу вмотивовування людини у цю систему. Не маючи сьогодні можливості підпорядковувати інші сфери суспільного керування (політику, економіку та ін.), релігія повинна мати гідність не ставати їхнім знаряддям, що дасть людині додаткові можливості звільнитись від системної залежності.

Тематично віроповчання мають очевидно зосереджуватись саме у сегменті релігійної компетенції: відносини між Богом та Людиною, самовизначення людини згідно з наділеною Богом їй природою; свобода та гідність людини як відповідальної перед Богом діяльної особистості; священна цінність створеного Богом життя; особистісна совість як звітність перед Богом; правда як адекватне вираження дійсності, засвідчене щирою людською та незалежною Божественною свідомістю. Ціннісно вмотивувати людину до активної відповідальної життєдіяльності – ось головне завдання віроповчального елементу релігійної системи сьогодні. Зрештою віроповчальний елемент релігійної системи має сьогодні щонайбільше опікуватись аксіологічною шкалою світогляду віруючих, повернувши творче натхнення людським спільнотам через відчуття причетності до священного кожної віруючої персони зокрема.

Однак маємо зрозуміти, що суспільні запити на трансформацію віроповчального елементу релігійної системи відрізнятимуться залежно від конкретного буттєвого контексту. Так, скажімо, у відносній умовній зоні комфорту європейських країн віроповчання мають зосереджуватись на тому, щоб піднести людину над споживацько-прагматичним впокоєнням до необхідності усвідомити себе співвідповідальною особистістю не лише перед ближнім, але й перед дальнім, а зрештою й відшукати суспільне взаємопорозуміння не на підставі формальних процедур, а ціннісних мотивацій. Та в спільнотах, що подійно й свідомісно перебувають у епіцентрі дійсності, де фактично реалізується започаткування нового майбутнього, на форму й характер якого можуть впливати найрізноманітніші, зокрема і релігійні фактори, віроповчальний елемент має інше завдання: не піднести людину над

системою, в якій вона заспокоїлась, а дати можливість людині віднайти себе і відповідально та діяльно визначити свій світ на майбутнє.

Так, зокрема, бачимо, що в сучасній Україні віроповчальний релігійний елемент покликаний не стільки запропонувати якісь універсальні ціннісні орієнтири віруючим, скільки адаптувати ці традиційні релігійні підстави до конкретних життєвих потреб. Тому віроповчання, що спрямовані на формування взаємоповаги, встановлення суспільного порозуміння й забезпечення механізмами налагодження миру, повинні спершу закріпити в свідомості віруючих чітку особистісну ідентичність й надати наснаги захистити свій світ - Україну, як згідно деяких конфесійних вчень Богом призначену Батьківщину саме цьому народові. Тобто тут віроповчання згідно з конкретними життєвими обставинами не повинне виносити людину до рівня загальної людини, а навпаки – закріпити чітко сформульовану ідентичність у сучасності для можливості зберегтися в майбутньому. Такі “цінності” як неперемінлива толерантність, пацифізм, відстороненість від конкретних подій, молитовна бездіяльність не є актуальними.

Натомість ми бачимо, як релігійні системи зосередились у своїх обґрунтуваннях ціннісної наснаги діяльної позиції й наполягають на чіткій ідентичності і відповідальності людини не лише за наслідки діяльності, але й за наслідки бездіяльності. Сформовані в Україні віроповчальні системи, як і адаптовані, розуміючи, що своє призначення мають щодо конкретного народу і його майбутнього, обґрунтовують такі цінності як “патріотизм”, “гідність людини”, “свобода людини”, “відповідальність”, “правда”, “діяльність”. Відтак, ці віроповчальні системи сприяють світоглядному подоланню негативної спадщини радянської доби – так званого “гомуссоветікус”. Водночас вони при всьому своєму багатоманітні, охоплюючи найрізноманітніші ідентифікаційні групи, сприяють формуванню спільної ідентичності у парадигмі відповідальної взаємодії найрізноманітніших суб’єктів з метою захисту сучасної України та побудови України майбутнього.

Ситуація епіцентру дійсності та потреба усім разом захистити свій світ від руйнування сприяла пришвидшеному виробленню ефективних засобів налагодження співдії відповідальних громадян та взаємопорозуміння через взаємодоповнення конфесійних віроповчань. Замість поборювати один одного в боротьбі за кількість віруючих і прихожан й пріоритетний статус церков в державно-політичній системі, конфесії звернули увагу на якість свідомості віруючих, зосередились на адекватному для цього формулюванні віроповчань. Крім того, стало очевидно, що не раціональні регулятивно-нормуючі процедури суспільного співжиття й світське право шкодять віруючим, а ідеологічно сформульовані й завуальовані релігійною риторикою волюнтаристські прагматично-егоцентричні домагання суб’єктів, наділених владою та фінансами, але позбавлених ціннісної сакральної мотивації, вивіреної точкою зору Творця життя.